

SETU KOGUKONNAD SIBERIS FOLKLORISTI

VAATEVINKLIST

Anu Korb

EELLUGU

Enam kui kümneaastase Siberi eesti kogukondade uurimise järel hakkas mulle tunduma, et tean nende kohta juba piisavalt ja edasine välitöö eriti üllatusi pakkuda ei saa. Olin kuulnud ka Siberi setudest, eeskätt setu kultuurist pärit etnoloog Mare Piholt, kuid esialgu sinna välitöödele ei kippunud. Olin elava setu kultuuriga põgusalt kokku puutunud vaid tudengipõlve esimestel kursustel toonase Tartu Ülikooli õppejõu Udo Kolgi juhendatavatel välitöödel. Esimene tundidepikkune setu laulukoori kuulamine tõi uneta öö – setu *helü* kumises kõrvus, laskmata uinuda. Ehk oli sel üksjagu jahmataval teise kultuuri kogemusel oma osa minu folkloorihuvi äratamiselgi, kuigi setude pärimusmaailm jäi minu uurijahuvist väljapoole.

Mare Piho ja ta kaaslaste välitööde tulemusena oli Eesti Rahva Muuseumi kogudesse jõudnud Siberi setude esemelist kultuuri ja fotosid, suulist pärimust polnud neist paigust kuigivõrd. Jõudsin koos oma Eesti Rahvaluule Arhiivi (ERA) kolleegi Astrid Tuisuga arusaamisele, et peaksime ka setu asualad üle vaatama. Kohe meenus ka mõne aasta tagune teise kolleegi, setu kultuuriga maast-madalast kokku puutunud Andreas Kalkuni palve: “Kui Siberi setude juurde lähed, võta mind kaasa.”

Vahepeal oli Eesti Kunstiakadeemia (EKA) tudengite soome-ugri ekspeditsioonide eestvedaja Kadri Viires arutanud minuga ideed teha 30. ja ühtlasi viimane seesugune ekspeditsioon Siberi rahvusaaslaste juurde. Krasnojarski krai tundus 2007. aasta välitööde sihtkohana mõlemale parima lahendusena: Kunstiakadeemia eks-

peditsioonirühmale andis see võimaluse tutvuda suurima eesti kogukonnaga Siberis Ülem-Suetukiga (vene k *Верхний Суетук*), ERA ekspeditsioonirühmale talletada võimalikult mitmekülgset Siberi setude suulist pärimust.

EKSPEDITSIOONI ETTEVALMISTAMINE

Alustasime projektide rahastamise taotlustega, teisiti poleks Venemaa välitööd mõeldavadki. Eesti Rahvuskultuuri Fondi stipendiumidele liiks saime toetust Teadus- ja Haridusministeeriumi haldusalas olevast rahvuskaaslaste programmist. Eesti Rahvaluule Arhiivi välitöö olime planeerinud nii, et pidime välja sõitma juuni alguses.

Aprilli lõpul lahvatas pronkssõduri skandaal. Selle ümber toimuv andis põhjust lugematuteks kuulujuttudeks ja manitsejaid leidis üksjagu. “Kas te ikka julgete Venemaale sõita?” küsiti minult ühtepuhku. Krasnojarski krai rahvusvaheliste kultuurisidemete arendamise keskus, mille kaudu püüdsime viisa tarbeks küllakutsed saada, jäi äraootavale seisukohale. Krasnojarski Eesti Seltsi esinaine Vera Nikolajeva keelitas kogumisreisi vahele jätma. Venemaale sõitu ei soovitanud ka Eesti saatkond Moskvast. Pidime esialgset plaani muutma ja olukorra rahunemist ootama.

Teele asusime umbes kuu aega planeeritust hiljem ning koos Kunstiakadeemia ekspeditsioonirühmaga. Kadri Viires (ekspeditsiooni juht), Toomas Paaver, Karri Tiigisoos, Madis Tuuder ja Eelike Virve alustasid uurimistööd Eestis tuntuimast Siberi külast Ülem-Suetukist, siirdudes sealt edasi Ülem-Bulankasse (vene k *Верхняя Буланка*) ja Uus-Petserisse (vene k *Новая Печора*).

Eesti Kunstiakadeemia magistrant Marge Laast jäi esmalt Eesti Rahvaluule Arhiivi uurimisrühma. Koos Anu Korbi ja Andreas Kalkuniga siirduti kaema Siberi setusid.

AJALOOLIST

Kui vanemad Siberi eesti asundused, millede hulka kuuluvad ka Ülem-Suetuk ja Ülem-Bulanka, moodustati põhiliselt Vene tsaari

poolt väljasaadetuist, siis 19. sajandi lõpupoole ja 20. sajandi alguses rännati ülerahvastatud Euroopa-Venemaalt massiliselt Siberi väheasustatud aladele. Siberi koloniseerimine sai riiklikuks programmiks ja oli võrdlemisi hästi ette valmistatud. Uusasunikud said oma maa, nad vabastati riigimaksudest, lisaks maksti rahalist toetust ning abistati kirikute, veskite, kaevude ja teede ehitamisel. Oluliselt kergendas väljarändamist Siberi raudtee valmimine.

SETUDE ELUPAIGAD

Setude elupaigaks sai Ida-Siber, Jenisseiski kubermangu (nüüd Krasnojarski krai) Kani ja Mana jõe vaheline ala Sajaanide eelmäestikus maalilise looduse keskel, Krasnojarskist umbes 150–160 km kagus. Metsast raadati põllumaad, elama asuti taludena. Taigametsad ja jõed pakkusid toidulisa: marju, seedripähkleid, metsloomaliha ja kala.

Järjele jõudnud setud, nagu paljude teiste väikerahvaste esindajad, said kannatada repressioonide ja sundkollektiviseerimise ajal, see põhjustas ka talude ja väiksemate külade kadumise ning elanike koondumise suurematesse keskustesse.

Anna Andrejeva elamu Narva külas Mana jõe ääres. Andreas Kalkuni foto 2007.

Arusaamisele, et kõiki setude elupaiku Siberis ühe ekspeditsiooniga läbi töötada ei saa, olin jõudnud juba kodus. Niisiis külastasime peamiselt Partisanski (endine Perovo) rajoonis asuvaid külasid: Haidak (setupäraselt Hait, asutatud 1900. aastal, elanikke umbes 200), Bulatnovka (asutatud 1900, elanikke u 25) ning Krestjansk (asutatud 1907, elanikke u 70). Setude osa neis külades on umbes $\frac{3}{4}$ elanikkonnast. Eestlasi elab muidugi ka rajoonikeskuses. Jõudsime veel maalilisse mägedest ümbritsetud külla Mana jõe ääres Mana rajoonis, mille nime – Narva – saamist keegi seletada ei osanud. Küla erines teistest mitmeti: tegemist oli paarkümmend aastat noorema, väikeste külade lagunemise tagajärjel tekkinud 1500 elanikuga paljurahvuselise külaga, kus nüüd tuli suhelda peamiselt vene keeles.

SIBERI INIMESED

Siberis veetsime erakordselt sooja juulikuu, seda nii ilma (enamasti oli üle 30 soojakraadi) kui ka inimeste mõttes.

Igakülgset hoolitsust saime tunda juba esimesel päeval Krasnojarskis, kus kohaliku Eesti Seltsi liikmed Vera Nikolajeva, Ljusja Andrejeva, Aleksander Lukin jt meid lahkesti vastu võtsid ja kõigiti abistasid. Mis veelgi olulisem – nende kaudu jõudsime hõlpsasti külaelanikeni, kes meie olmemured suuresti endi kanda võtsid.

Peavarju saime Galina ja Anatoli Jevsejevi ruumikas kodus väikeses Bulatnovka külakeses. Galina, Haida kooli õpetaja ja kohaliku külamuuseumi rajaja, on ise otsinud arhiividest andmeid sealsete eestlaste ja setude kohta ning suutnud hankida projektiraha Bulatnovka ja Haida elanike pildistamiseks-filmimiseks. Teda olid kultuuriprojekte kirjutama ärgitanud nii Mare Piho kui ka võõrkeelteoskuse ja tõlgitöö tõttu rahvusvahelise kogemusega Krasnojarski Eesti Seltsi esinaine Vera Nikolajeva. Meie töö – Eesti Rahvaluule Arhiivile külaelanike juttude-laulude salvestamine – sujus ladusalt. Videokaamera ja fotoaparaadiga oldi siin enam harjunud kui paljudes Siberi eesti külades. Galina Jevsejeva kultuuriprojektide kõrval oli ses oma osa ilmselt ka külades töötanud Mare Piho hoolival suhtumisel inimestesse – tema saadetud fotosid leidis pal-

Maksi Liide ja Ossipova Manni pidulauas. Andreas Kalkuni foto 2007.

judes peredes. Meilegi poseeriti meelsasti ja oodatakse Eestimaalt saadetavaid pilte, kassette, plaate.

SETUDE ARGIPÄEV

Tänapäeval elavad setud tihedalt üksteise kõrval tänavküladena, vahele jääb ka üksjagu lagununud peremeheta hooneid. Majapidamised koosnevad üldjuhul mitmest ehitisest: elumaja, laut, suveköök, saun (kaks viimast on vahel ka kokku ehitatud). Töökohti on majandite lagunemise järel külades vähe. Üks suuremaid tööandjaid on 26 õpilase ja kaheksa õpetajaga Haida küla kool, kuid sedagi ähvardab sulgemine. Eraettevõtjaid pole pikaaegse ühismajandiperioodi järel kuigivõrd esile kerkinud. Üks hakkajamaid – Elmar Kaup – peab abikaasaga külapoodi. Suurte transpordikulude tõttu on külapoe kaup suhteliselt kallis.

Elatakse suuresti oma majapidamise varal: peetakse loomi ja haritakse põldu. Parajasti oli heinaaeg ja kõigil käed-jalad tööd täis. Säased-kihulased tundusid nii loomi kui ka inimesi ründavate par-

mude kõrval üpris süütud tegelased. Parmud ei laskvat ka lehmadel kõhtu täis süüa ning seetõttu toob suvekuumus kaasa piimaanni vähenemise. Turud jäävad kaugele, omakasvatatut on raske tulusalt müüa.

Seevastu on teede olukord sealmail märksa parem kui paljude Siberi eesti külade puhul: nimelt jõuti enne Nõukogude Liidu kokkuvarisemist rajada kruusateed. Seetõttu pole ohtu, et vihmad külast välja- ja sissesaaamist takistavad.

KÕNEKEEL, HARIDUS JA USUTUNNISTUS

Eesti keelega seal hakkama ei saa. Põhiosa Siberi setudest eesti kirjakeelt ei mõista. Eestikeelsete, ka võrukeelsete raamatute külladesse saatmisest on vähe abi, vanemate naiste kooliharidus on sageli peaaegu olematu, nooremad on õppinud venekeelses koolis. Kui tulija setu keelt ei valda, peab kasutama vene keelt. Tõdesin, et sain kohalikest küll kenasti aru, kuid nemad ei mõistnud minu jutust kuigivõrd. Folkloristina, kellele pärimusmaailma ja keele seos oluline, ei tahtnud ma setudega vene keele vahendusel suhelda. Täna sin õnne, et Andreas Kalkun kaasas oli, ning võtsin endale esialgu vaatleja-salvestaja positsiooni. Oma küsimusi esitasin niisiis tõlk Andrease suu läbi. Ekspeditsiooni teisel poolel olin ilmselt mõnedhädavajalikud väljendid omandanud ning suutsin ka iseseisvalt küsitleda. Põhja-Eesti taustaga Marge Laast, kel puudusid setu kultuuriga minimaalsedki varasemad kontaktid, oli veelgi keerulisemas olukorras – temal polnud isegi passiivset setu keele oskust.

Aga setu keel on kindlalt suus ka keskealistel, kuigi nemad, nagu Siberi eestlased üldse, on venekeelse koolihariduse mõjul harjunud enam vene keelega. Ja paratamatult on setud vene keelest laenanud moodsama sõnavara (nt *zvoonitama*, *holodil'nik*), ka põhiosa ravimtaimenimetusi on venekeelsed.

Setud, kes elavad keelelt ja kultuurilt sarnaste lõunaestlaste naabruses, on vähemusse jäänud lõunaestlased ajapikku endi hulka sulandanud, keel ja kultuur on suuresti ühtlustunud. Eesti päritolu reedavad üksikud eesti nimed (Kaup, Padar, Haavapuu jm). Si-

beri setudel, kel väljarändamise ajaks perekonnanimesid veel polnud, on vene nimed. Lõunaeestlasi eristab setudest veel luteri usk. Eestlastel olid ka oma surnuaiad, setudest eraldi. Bulatnovka ja Haida küla eestlased maeti Padari mäele, setud Haida küla kalmistule. Kultuuride segunemise eredaks näiteks võib tuua segadust risti hauale panekuga – kas peatsisse või ortodoksse kombe kohaselt jalutsisse.

SETUDE TAVAD JA KOMBED

Setudel on tänini igas majas oma *puhäsenulk* (st ikooniga kodualtar toanurgas) ning rikas suuline traditsioon, mis annab tulevikulootust. Setud ütlevad sageli end tulnud olevat mitte Setumaalt, vaid *Rossijast*, Petseri või Pihkva kubermangust. Kõik on õige, sest väljarändamise ajal kuuluti Vene riigi koosseisu. Sidemed Eesti- ja Setumaaga on harvad, Siberist Eestisse ümberasunud sugulasest palju ei teata. Hämmastavalt hästi teatakse aga oma esivanemate päritoluküla: et tuldi nt Tilgasaarest, Molnika küläst jm. Sageli kutsutaksegi kedagi küla järgi näiteks Molniku Nas´taks või Tsirgu Annaks. Ehk on just see aidanud päritoluküla inimeste teadvuses kinnistada? Aga hüüdnimesid on setudel palju: need võivad tulenda ka isa, ema või mehe nimest ning elu jooksul muutuda, näiteks Kunaski Liidest sai pärast meheleminekut Mihali Liide jne.

*Haida küla suurlaulik Kopa Manni.
Andreas Kalkuni foto 2007.*

Hästi tuntakse vanu pulmakombeid, rikkalik on pühade ja tähtpäevade kombestik. Jaanipäev, millest meiegi Bulatnovka külas osa saime, on Siberi setudel sarnaselt Siberi eestlastega praegugi oluline tähtpäev ning oma jaanituli, mida tehakse jaanilaupäeval, on igas külas. Lõkke äärde võetakse kost kaasa: nii omatehtud pirukad, koogid, praeliha, pliinid, salatid kui ka poevorst, leib ja kompakid. Napsipudelite hulgas on kindlal kohal *omakoetud* viin ja pealerüüpamiseks hapendatud kasemahl, millele maitseks rosinaid lisatud. Tuli süüdatakse hilja – alles pilkases pimeduses.

Jaanipäeval käivad need, kel esivanemate hulgas eestlasi, Padari mäel eesti surnuaial. Sellestki käigust saime me osa. Kohale sõidetakse traktorikastis (muul moel sinna ei pääse), söögid-joogid kaasas. Sääskede peletamiseks tehakse tuli üles ja söömaaeg kalmistul on rikkalik. Toiduülejäägid puistatakse omaste kalmudele. Eestlastel olevat jaanipäev ainus mälestuspäev, setude haudadel siis ei käida, kuid ortodokssetel setudel on mälestuspäevi märksa rohkem.

Majandus- ja tõrjeloitse kasutatakse siin tänapäeval rohkemgi kui raviloitse, teatakse ennemuistseid jutte (nn *jutussid*) ja mõistatusi, lauldakse nii vanu setu laule kui ka Siberi eesti asualadel tuntud eesti ja vene laule. Oma lauluvara täiendamiseks oodatakse külades lahketelt annetajatelt abi setu helikassettide või CD-de näol. Mare Piho vahendusel külla jõudnud heliplaadilt on Haida koor juba mõned vanad setu laulud (nt “Hobuseotsimise laulu”) selgeks saanud. Nähtud film Seto Kuningriigi päevast aga tõi uue traditsiooni – seto kuninga päeva pidamise.

LÕPETUSEKS

Siberi setud suutsid pärimusekogujaid üllatada küll. Vene nimega ja venelastega ühise usutunnistusega, eristuvad nad tänini selgesti venelastest. Nende keel ja kultuur on hämmastavalt elujõuline, hoolimata emamaast pikaajases isoleerituses elamisest. Aegapidi võib küll kaalukauss vene keele ja venekeelse pärimusainese kasuks kalduda, kuid tihedam suhtlemine Eesti- ja Setumaaga suudab ehk neid protsesse veidigi aeglustada.

Südamlikele Siberi setudele mõtleme soojalt ja loodame tuleval suvel jälle kohtuda.